

Теоретико-методологічні аспекти булінгу в ракурсі людської агресивності

Здійснено теоретико-методологічний розгляд основних підходів до аналізу булінгу як деструктивного та дестабілізуючого впливу на особу. Проаналізовано різні підходи до розуміння сутності, видів та особливостей прояву цькування.

Ключові слова: булінг, мобінг, агресія, насилля, тероризм, фізичне насилля, сексуальне насилля, конфлікт, кібербулінг.

Dariia Hoshovska, Oksana Demchuk. Theoretical and Methodological Aspects of Bullying from the Perspective of Human Aggressiveness.

The article provides a theoretical and methodological analysis of the main approaches to the analysis of bullying as a destructive and destabilizing influence on the individual. Various approaches to understanding the essence, types and characteristics of bullying are analyzed.

Keywords: bullying, mobbing, aggression, violence, terrorism, physical violence, sexual violence, conflict, cyberbullying.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Проблема цькування активно аналізується як на рівні держави, так і на рівні освітніх закладів. Проблематика психології насилля являє собою широку галузь, яка інтенсивно розробляється у світовій психології останні десятиліття, проте у вітчизняній науці ця тема, а особливо тема цькування є порівняно новою. Одна з причин – замовчування цього явища в освітньому середовищі, нехтування ним дорослими.

Феноменологія насильства в освітньому психопросторі, констатація його мотиваційних витоків, форм прояву і причин застосування виступають одними із важливих завдань сучасної психологічної науки, насамперед з метою превенції та корекції.

Забезпечення особистісного комфорту на рівні державної політики істотно ускладнено умовами війни. Тому крім загального негативно-агресивного фону важливу деструктивну роль відіграють такі форми й варіанти дискомфорту-руйнівної соціальної взаємодії, як міжнародний тероризм, різномодальне насилля (від фізичного до сексуального), а також агресивне залякування, цькування, тролінг, мобінг тощо. Агресивні напади на людину, криваві міжособистісні конфлікти, бійки тощо постають частими сюжетами в засобах масової інформації, що лише посилює загальну психоемоційну розбалансованість соціуму. Різні форми соціального утиску людей або окремих груп за певною ознакою (національною, релігійною, ідеологічною та ін.) проявляються в численних згустках інформації про мікроклімат взаємин у сучасному світі.

Окремого наукового статусу набувають проблеми дослідження різновидового насилля у системі міжособистісного спілкування і недотримання безпеки освітнього середовища. Особливо актуально це на етапі, коли молода людина нагально потребує самореалізації та самоствердження в мережі взаємин.

Аналіз досліджень із проблеми.

Насилля однієї живої істоти над іншою постає у різних концепціях предметом дискусій і багатогранності трактувань. Якщо представники біологізаторських теорій стверджують, що агресія – неминучий компонент людської природи і в «харчовому ланцюгу» виживає той, хто сильніший, агресивніший, експансивніший тощо, то, наприклад, прихильники християнської релігії можуть вважати агресію величезним диявольським лихом і злом.

На філософсько-психологічному рівні проблему агресивності й булінгу пропонував вирішувати Г. Балл, відзначаючи, що на межі співвідношення принципності й толерантності, на жаль, можуть виникати й прикрі факти насильства однієї людини над іншою, що є вкрай антигуманним і небезпечним для соціуму [2].

Серед різноманіття форм людської агресивності одним із дуже негативних виокремлюється булінг.

Л. Гриневич пише, що новий вітчизняний Закон, спрямований на протидію цькування, передбачає чіткі алгоритми дій, та аналізує кожну булінгову ситуацію в контексті правничих і психолого-педагогічних вимірів. Підведення потужної законодавчої бази до підходів щодо протидії булінгу є великим поступом у вітчизняному шкільництві, адже дає реальні юридично-аргументаційні варіанти вирішення ситуацій насилля, особливо у ставленні до дітей, підлітків, молоді [6].

Л. Лушпай стверджує, що булінг є надзвичайно деструктивним феноменом у середовищі середньої школи, оскільки вкрай гальмівним чином впливає на становлення підростаючої особистості. Численні дискомфортні психостани, які переживаються школярами внаслідок цькування, руйнують формування самооцінки, самоствердження, самоакцептації та всього самоусвідомлення [9].

На думку О. Адажій, практиковане в сучасній школі цькування одними дітьми інших, старшими молодших

тощо має дуже несприятливі наслідки, особливо для жертв булінгу. Знущання і для жертви, і для агресора відіграє негативну роль, адже якщо першому це завдає болю, приниження, відчуттів безпорадності, приреченості, то другий може відчувати себе безкарним циніком, якому дозволено все, що згодом може призвести до антисоціальної поведінки [1].

А. Богуславська розкриває багатоманіття варіантів і способів насильства у школі, констатує, що всі вони дуже негативно впливають на психічний світ і розвиток школярів, насичують мікроклімат шкільного закладу атмосферою напруженості, агресії, неповаги та інших антигуманних відтінків. Психотравми від булінгу можуть залишатись упродовж усього життя, накладаючи негативні відбитки на онто- і соціогенез, сімейне і професійне життя [3].

А. Борщевська відзначає, що внаслідок цього негативного й небезпечного явища відбуваються психогенні розлади, які шкодять процесам навчання, особистісного становлення дітей, які зазнали тиску і приниження. Фізичні травми і психічне травмування мають споріднену основу – дитячий біль, який не можна порівняти ні з чим, адже під загрозою постають екзистенційні конструкти світосприйняття. Безпечно соціодовкілля повинно вибудовувати протидію ситуаціям булінгу, здійснювати психопрофілактичні заходи з метою недопущення знущань над дітьми [4].

А. Губко стверджує про статусно-рольові позиції учасників булінгу, акцентуючи насамперед на жертвах. Принизливі й непоцінювані статуси у структурі групи, обурливі ролі, які спонукають відігравати, завдають величезної і непоправної шкоди людині будь-якого віку. Однак найуразливішими, беззаперечно, постають діти, які вкрай болісно переносять і сам вплив булінгу і наслідки. Це впливає на самооцінку, образ «Я» та всі інші конструкти самосвідомості [7].

Л. Лушпай вважає, що шкільний булінг є поширеним різновидом суспільної агресії, який проявляється в освітніх закладах різного типу. Цькування, приниження, обзивання, кепкування постають механізмами блокування особистісного розвитку, сповільнюють процеси самоусвідомлення, зокрема, травмують самооцінку дитини, зводячи її до неадекватності й заниженості.

Агресія в дитячому середовищі набуває інколи навіть девіантних форм, що проявляється як спроби аутистичної самовтечі дитини у свій внутрішній чи віртуальний світ, навіть зумовлює суїцидальні тенденції. Агресивний соціум пропонує дітям агресивні моделі поведінки, тому культивування толерантності, етикетності, емпатії та милосердя називаються шляхами запобігання різновидовому насильству, зокрема булінгу [9].

Формулювання мети та завдань статті: здійснити теоретичне емпіричне вивчення булінгу в ракурсі людської агресивності, здійснити аналітичне охоплення теоретико-методологічного доробку в галузі агресії, насилля і булінгу в освітньому психопросторі.

Виклад основного матеріалу. Теоретико-методологічний аналіз феноменології цькування дає підстави стверджувати, що його доцільно розглядати насамперед у ракурсі людської агресивності, як його активну форму, що часто застосовується у взаєминах людей, зокрема в освітньому середовищі.

В умовах війни у нашому соціумі цілком можливе загострення проблеми насильства, агресії, булінгу та інших агресивних вчинків. Міжособистісна взаємодія руйнується через цькування людьми одне одного та вилаштовує цілу низку перепон у спілкуванні, фаховій діяльності, сімейному мікрокліматі тощо.

Цькування трактується як систематичне, регулярне, концентроване і цілеспрямоване заподіяння фізичної і/або психічної шкоди людині.

Булінг також розглядають як довготривале ігнорування, зневажання, уникнення і нехтування дитиною переважно більшістю членів класу, колективу, групи, мікрогрупи. Такому виду булінгу як внутрішньогруповому насильству притаманна особлива атмосфера знехтування, а також систематичний, повторюваний характер гніту, гноблення, цькування тощо.

За походженням психологічне насильство може бути спеціально організованим, навмисним, злісним актом, а може проявлятися неусвідомлено. Однак це завжди агресивна поведінка, яка застосовується упродовж досить тривалого часу та має вкрай негативні наслідки для постраждалого.

Структура булінгу обов'язково містить три базові складові: переслідувач (гнобитель, кривдник, буллі, насильник), жертва (скривджена, гноблена) і сторонні спостерігачі – діти й дорослі. В останніх зазвичай можна зауважити такі типові психостани як почуття неспроможності допомогти, моральної травми і провини.

О. Ожійова детально розкриває специфіку шкільного булінгу, трактує як саму сутність поняття, так і основні форми прояву.

Типовими видами булінгу є:

1) фізичний – штовхання, бійки, зачіпання, підніжки, ляпаси, стусани, удари ногою, завдання тілесних травм і ушкоджень тощо;

2) психологічний – принизливі жести і погляди, розповсюдження чуток і неправдивої інформації про когось, погрози, шантажування, злі й жорстокі жарти, цькування перед іншими, образливі гримаси, свідоме і навмисне ігнорування тощо;

3) економічний булінг – вимагання грошей, послуг, крадіжки речей, нищення шкільного приладдя жертви тощо;

4) сексуальний булінг – підглядання, фотографування жертви в туалеті, роздягальні, образливі жести і рухи тіла, лайливі прізвиська сексуального характеру, інвективна лексика, лихослів'я, сексуальні погрози, шантаж з'ясуванням, образливі жарти сексуального характеру, поширення чуток про сексуальні збочення жертви тощо;

5) кібербулінг – розповсюдження за допомогою телефонів, інтернету, зокрема соціальних мереж,

неправдивої інформації про жертву, образливих фотографій, негативних і цькувальних посилів тощо.

Стигматизація, навішування образливих і принизливих ярликів завдають ранимим обдарованим дітям непоправної шкоди, тому запобігання агресії щодо обдарованих має посилене значення, оскільки можна втратити потужний потенціал для розвитку всього суспільства.

Це явище потрібно досліджувати у широкому та різноплановому контексті соціалізації особистості, оскільки всі інститути соціалізації можуть як сприяти, так і протидіяти цьому, враховувати механізми соціалізації, особливо наслідування, навіювання, зараження, ідентифікацію та ін., адже якраз через них відбувається входження в булінг, причому або як жертви, або як того, хто його чинить.

Особливо важливим і особистісно сензитивним інститутом соціалізації для цькування є школа, взаємини дітей, зокрема в підлітковому та юнацькому віці. Статусно-рольові вибори, самоствердження, самооцінка – основні мішені, яким загрожує булінг, як, до речі, і всім іншим особистісним конструктам самоусвідомлення та самоототожнення.

Булінг як форма міжособистісного насилля загрожує безпечному освітньому простору і процесам навчання та виховання, оскільки руйнуються форми толерантності, колективності, взаємопідтримки тощо. Комфортність соціальної ніші, якою виступає школа для дітей та вчителів, активно порушується ситуаціями булінгу, що повинно враховуватися у плані превенції, корекції та розробки законодавчої бази щодо протистояння цьому явищу. Особливого захисту від булінгу потребують дівчатка – майбутні матері, тому гендерний ракурс протидії цькуванню є дуже важливим [4].

Здійснений дослідниками аналіз проблеми та варіантів і способів надання допомоги, якої потребують діти й учителі у її розв'язанні, розкрив широке коло тем і напрямків роботи як у протидії булінгу, так і в подоланні наслідків цього травмівного чинника. Вирішення завдань протистояння цьому явищу є спільною справою як учителів і психологів, так і батьків та дітей,

оскільки нейтралізувати таку негативну соціально-агресивну тенденцію можна лише спільними зусиллями.

Активними способами залучення інформації щодо протистояння булінгу виступає мережа «Інтернет», в якій доволі часто розміщено об'єктивні й достовірні матеріали щодо запобігання цьому дуже складному соціально-психологічному явищу. Прикладом може слугувати джерело [12], з якого можна отримати багато потрібних даних і понять щодо розуміння необхідності застосування превентивності булінгу та його розповсюдження серед школярів і молодих людей.

Запобігання, протидія та психопрофілактика випадків шкільного цькування як варіанту насильства є складним і відповідальним завданням для психологів, учителів, батьків. Адже жорстоке, агресивне і принизливе ставлення до дитини руйнує її самоусвідомлення та самоствердження.

Превенція насильства щодо дітей підліткового віку повинна враховувати гостро сензитивний етап життєвого шляху, підвищений нонконформізм підлітків, проблеми із формуванням образу «Я», самооцінки, Я-концепції тощо.

Посилена й науково обґрунтована превенція і психопрофілактика булінгу в освітніх закладах має бути задіяна у кожному навчальному закладі. Особливу увагу слід звертати на гендерні аспекти, оскільки дівчатка повинні бути захищені в першу чергу від цькувань, насилля та інших похідних булінгу.

Висновки. Отже, булінг є тим загрозливим явищем, яке спричиняє різного роду деструктивні прояви та унеможлиблює повноцінний розвиток особи. Тому розробка і впровадження тренінгових занять протидії булінгу мають бути в основі навчально-виховного процесу.

Превенція таких поведінкових агресивних тактик і стратегій, спрямованих на приниження і цькування інших, слабших, менших, беззахисніших, називається основним вектором діяльності. Для подолання насильства пропонуються сучасні психореабілітаційні та психокорекційні підходи і практики, спрямовані на вироблення навичок копінг-поведінки, самовідновлення тощо.

Використані джерела

1. Адажій О. Цькування у школі. Наслідки знущання і для жертви, і для агресора. URL: <https://glavcom.ua/country/society/skuvannya-u-shkoli-naslidki-znushchannya-i-dlya-zhertvi-i-dlya-agresora-464608.html>
2. Балл Г. О. Про співвідношення принципності й толерантності. *Педагогіка толерантності*. 1997. № 1–2. С. 110–111.
3. Богуславська А. Насильство у школі. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/904/171/32933/>
4. Борщевська А. В. Булінг в школах як чинник психічного нездоров'я. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Медицина*. 2014. Вип. 6. С. 48–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_medf_2014_6_15
5. Система захисту дітей від жорстокого поводження : навч.-метод. посіб. / Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін. Київ : Держсоцслужба, 2005. 395 с.
6. Гриневиц Л. Новий Закон, направлений на протидію булінгу, передбачає чіткі алгоритми дій у випадку цькувань. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/novij-zakon-napravlenij-na-protidiju-bulingu-peredbachaye-chitki-algoritmi-dij-u-vipadku-ckuvan-liliya-grinevich>
7. Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 46–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12
8. Герелес М. Як подолати булінг, на думку молоді. URL: <https://ukraine.ureport.in/story/390/>
9. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Остроз. акад.»*. Серія: Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 85. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf
10. Ожйова О. М. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Народна українська акад.»*. 2009. С. 158–163.
11. Циценко Г. Феноменологія дитячого насилля. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей*. Тернопіль, 2014. С. 401–402.
12. Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти. URL: <https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1>